

MUAMMOLI AKTIVLARNI BOSHQARISHDA BASEL STANDARTLARINING AHAMIYATI

Xudayberdiyev Abdurahim Shokirjon o'g'li

Andijon davlat texnika instituti

“Bank ishi va audit” yo‘nalishi 4-kurs talabasi,

Ilmiy rahbar: Azimov Otabek

Annotatsiya. Ushbu maqolada tijorat banklarida muammoli aktivlarni boshqarishda Basel standartlarining ahamiyati, ularning bank tizimi barqarorligini ta'minlashdagi o'rni hamda risklarni kamaytirishdagi samaradorligi yoritilgan. Maqolada Basel I, Basel II va Basel III standartlarining asosiy jihatlari, kapital yetarliligi talablari, kredit risklarini boshqarish mexanizmlari va prudensial nazorat masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, muammoli aktivlarning bank faoliyatiga salbiy ta'siri hamda ularni kamaytirishda xalqaro standartlardan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: muammoli aktivlar, Basel standartlari, tijorat banklari, kredit riski, risk-menejment, kapital yetarliligi, prudensial nazorat, bank tizimi barqarorligi.

Kirish. Bugungi kunda tijorat banklarida muammoli aktivlarni samarali boshqarish bank tizimi barqarorligini ta'minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Jahon moliya bozorlarida yuz berayotgan iqtisodiy o'zgarishlar, global inqirozlar va kredit risklarining ortib borishi bank tizimida xalqaro standartlar asosida faoliyat yuritish zaruratini kuchaytirmoqda. Shu jihatdan Basel standartlari tijorat banklarida risklarni boshqarish, muammoli aktivlarni kamaytirish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashda muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda [1]. Ayniqsa, muammoli kreditlar ulushining oshishi bank kapitaliga salbiy ta'sir

ko'rsatishi sababli Basel standartlarini amaliyotga joriy etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Muammoli aktivlar deganda bank tomonidan ajratilgan kreditlar yoki boshqa moliyaviy resurslarning o'z vaqtida qaytmasligi natijasida yuzaga keladigan aktivlar tushuniladi. Xalqaro amaliyotda bunday kreditlar "Non-Performing Loans" (NPL) deb yuritiladi. Odatda 90 kundan ortiq muddat davomida to'lovlari amalga oshirilmagan kreditlar muammoli kredit sifatida baholanadi [2]. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, ayrim rivojlanayotgan davlatlarda NPL darajasi 10–15 foizgacha yetgan holatlar kuzatilgan. Bu esa bank tizimi barqarorligiga jiddiy xavf tug'diradi.

Basel standartlari ilk bor 1988-yilda Basel I shaklida joriy etilgan bo'lib [3], uning asosiy maqsadi bank kapitalining minimal yetarlilik darajasini belgilashdan iborat edi. Ushbu standartga ko'ra, tijorat banklari riskka tortilgan aktivlarga nisbatan kamida 8 foiz miqdorida kapitalga ega bo'lishi kerak edi. Mazkur talab banklarning moliyaviy barqarorligini oshirish va ehtimoliy zararlarni qoplash imkoniyatini yaratishga xizmat qildi. Basel I standarti muammoli aktivlar bilan ishlashda bank kapitalining yetarliligini ta'minlash orqali risklarni kamaytirishga yordam berdi. 2004-yilda joriy etilgan Basel II standarti esa risklarni boshqarish tizimini yanada takomillashtirdi [4]. Ushbu standart uchta asosiy ustunga tayangan holda ishlab chiqildi. Birinchi ustun minimal kapital talablari bo'lsa, ikkinchi ustun bank nazoratini kuchaytirish va uchinchi ustun bozor intizomini ta'minlashga qaratildi. Basel II doirasida kredit risklari, operatsion risklar va bozor risklarini baholashning zamonaviy usullari joriy etildi. Bu esa tijorat banklariga muammoli aktivlarni oldindan aniqlash va ularning salbiy ta'sirini kamaytirish imkonini berdi. 2008-yildagi global moliyaviy inqiroz bank tizimidagi kamchiliklarni yaqqol namoyon qildi. AQSh va Yevropadagi ko'plab yirik banklar muammoli ipoteka kreditlari sabab katta moliyaviy yo'qotishlarga duch keldi. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi ma'lumotlariga ko'ra, mazkur inqiroz davrida jahon bank tizimining

zarar miqdori 2 trillion AQSh dollaridan oshgan. Shu sababli Basel qo‘mitasi tomonidan yangi Basel III standarti ishlab chiqildi [5]. Basel III standarti banklarning kapital bazasini mustahkamlash, likvidlilik darajasini oshirish va moliyaviy inqirozlarga bardoshlilikini kuchaytirishga qaratilgan. Ushbu standartga ko‘ra, banklarning asosiy kapitali ulushi oshirildi hamda likvidlilikni baholash uchun LCR (Liquidity Coverage Ratio) va NSFR (Net Stable Funding Ratio) kabi ko‘rsatkichlar joriy etildi. LCR ko‘rsatkichiga asosan banklar 30 kunlik moliyaviy bosim holatiga yetarli likvid aktivlarga ega bo‘lishi kerak. NSFR esa uzoq muddatli moliyalashtirish barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Basel standartlarining muammoli aktivlarni boshqarishdagi eng muhim jihatlaridan biri kredit risklarini samarali baholash tizimini yaratishdir. Banklar kredit ajratish jarayonida qarz oluvchilarning moliyaviy holatini chuqur tahlil qiladi, kredit tarixini o‘rganadi va risk darajasiga qarab zaxiralar shakllantiradi. Bu esa muammoli kreditlar ulushini kamaytirishga xizmat qiladi. Xususan, xalqaro tajribada Basel standartlarini to‘liq joriy qilgan banklarda NPL darajasi nisbatan past ekani kuzatilgan. Masalan, ayrim rivojlangan davlatlar bank tizimida NPL ko‘rsatkichi 2–3 foiz atrofida saqlanmoqda.

O‘zbekiston bank tizimida ham Basel standartlarini joriy etish bo‘yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan tijorat banklari uchun kapital yetarliligi va likvidlilik bo‘yicha xalqaro standartlarga mos prudensial talablar belgilangan. So‘nggi yillarda banklarning jami kapitali hajmi sezilarli darajada oshdi. Markaziy bank ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda tijorat banklarining kapital yetarliligi ko‘rsatkichi xalqaro minimal talab bo‘lgan 8 foizdan yuqori darajada saqlangan.

Muammoli aktivlarni boshqarishda Basel standartlari bank nazoratini kuchaytirishda ham muhim rol o‘ynaydi [6]. Markaziy bank tijorat banklari faoliyatini muntazam monitoring qilib boradi va risk darajasi yuqori bo‘lgan

banklarga nisbatan tegishli choralar ko‘radi. Bu esa bank tizimida barqarorlikni ta‘minlash va moliyaviy xavfsizlikni oshirishga xizmat qiladi.

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi Basel standartlarini samarali qo‘llash imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Sun‘iy intellekt, Big Data va avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari orqali kredit risklarini oldindan prognoz qilish imkoniyati paydo bo‘lmoqda. Zamonaviy banklar mijozlarning moliyaviy faoliyatini real vaqt rejimida tahlil qilib, ehtimoliy muammoli kreditlarni erta aniqlash imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Bu esa muammoli aktivlar ulushini kamaytirishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Basel standartlari banklarning shaffofligini oshirishga ham xizmat qiladi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida faoliyat yuritish bank aktivlarini real baholash imkonini beradi. Bu investorlar va omonatchilar ishonchini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, banklarning xalqaro reytinglari yaxshilanib, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatlari kengayadi.

Tijorat banklarida muammoli aktivlarni boshqarishda Basel standartlarining ahamiyatini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ushbu standartlar bank tizimi barqarorligini ta‘minlashda muhim xalqaro mexanizm hisoblanadi. Ayniqsa, kredit risklarini boshqarish, kapital yetarliligini ta‘minlash va likvidlilik darajasini oshirishda Basel standartlari samarali vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. So‘nggi yillarda jahon bank tizimida yuzaga kelgan iqtisodiy inqirozlar muammoli aktivlarni boshqarish tizimini takomillashtirish zaruratini yanada kuchaytirdi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, 2008-yildagi global moliyaviy inqiroz davrida AQSh va Yevropa mamlakatlarida muammoli kreditlar hajmi keskin oshgan. Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi ma‘lumotlariga ko‘ra, mazkur davrda ayrim banklarda NPL (Non-Performing Loans) darajasi 12–15 foizgacha yetgan. Natijada ko‘plab banklar likvidlik inqiroziga duch kelgan va ayrim yirik moliyaviy institutlar bankrot bo‘lgan. Ushbu holat Basel III standartlarini ishlab chiqish va bank nazoratini kuchaytirishga asosiy sabab bo‘ldi.

Basel III standartiga muvofiq banklarning kapital yetarliligi darajasi oshirildi. Xususan, asosiy kapitalning minimal darajasi 4,5 foiz etib belgilangan bo'lsa, umumiy kapital yetarliligi ko'rsatkichi kamida 8 foiz bo'lishi talab etildi. Bundan tashqari, kapitalni himoya qilish buferi sifatida qo'shimcha 2,5 foizlik talab joriy qilindi. Natijada banklarning umumiy kapital talabi 10,5 foizgacha oshirildi. Ushbu ko'rsatkichlar banklarning ehtimoliy zararlarni qoplash imkoniyatini sezilarli ravishda kuchaytirdi.

Muammoli aktivlarni boshqarishda kredit risklarini baholash tizimi alohida ahamiyatga ega. Basel standartlari asosida tijorat banklarida kredit ajratish jarayonida qarz oluvchilarning moliyaviy holati chuqur tahlil qilinmoqda. Ayniqsa, kredit skoring tizimlari va avtomatlashtirilgan monitoring platformalari kredit risklarini oldindan aniqlash imkonini bermoqda. Tahlillar natijasida kredit monitoringi samarali yo'lga qo'yilgan banklarda muammoli kreditlar ulushi sezilarli darajada pastligi aniqlangan.

Masalan, xalqaro tajribada Basel standartlarini to'liq joriy qilgan Germaniya, Kanada va Singapur kabi davlatlarda NPL darajasi 2–3 foiz atrofida saqlanmoqda. Ayrim rivojlanayotgan mamlakatlarda esa ushbu ko'rsatkich 10 foizdan yuqori bo'lib qolmoqda. Bu holat bank tizimida xalqaro standartlarning to'liq joriy qilinishi moliyaviy barqarorlikni oshirishda muhim omil ekanligini tasdiqlaydi.

O'zbekiston tijorat banklarida muammoli kreditlar ulushi so'nggi yillarda bosqichma-bosqich kamayib bormoqda. Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, ayrim davrlarda muammoli kreditlar ulushi 5 foizdan oshgan bo'lsa, keyingi yillarda kredit portfeli sifatini yaxshilash va risklarni boshqarish tizimini kuchaytirish natijasida ushbu ko'rsatkich pasayish tendensiyasini namoyon etdi. Bu jarayonda Basel standartlari asosida risklarni baholash va zaxira ajratish tizimining takomillashuvi muhim rol o'ynadi.

Likvidlilik risklarini boshqarish ham Basel standartlarining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Basel III standartida joriy etilgan LCR (Liquidity

Coverage Ratio) va NSFR (Net Stable Funding Ratio) ko'rsatkichlari banklarning qisqa va uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Xususan, LCR ko'rsatkichiga ko'ra banklar 30 kunlik moliyaviy bosim sharoitida yetarli likvid aktivlarga ega bo'lishi kerak. Natijada banklarning to'lov qobiliyati mustahkamlanmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Basel standartlari asosida faoliyat yuritayotgan banklarda investorlar va omonatchilar ishonchi yuqori bo'ladi. Chunki ushbu standartlar bank faoliyatining shaffofligini oshiradi va moliyaviy hisobotlarning xalqaro talablarga mos bo'lishini ta'minlaydi. O'zbekistonda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari IFRS tizimining joriy qilinishi ham bank aktivlarini real baholash imkoniyatini kengaytirdi [7]. Shuningdek, Basel standartlari bank tizimida korporativ boshqaruvni rivojlantirishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Banklarda ichki audit, komplayens nazorati va risk-menejment tizimlari takomillashtirilmoqda. Natijada noqonuniy operatsiyalar va kredit ajratishdagi xatoliklar kamaymoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektdan foydalanish risklarni aniqlash samaradorligini oshirmoqda. Biroq tahlillar Basel standartlarini joriy etishda ayrim muammolar ham mavjudligini ko'rsatmoqda. Xususan, ayrim tijorat banklarida zamonaviy IT infratuzilmasining yetarli emasligi, malakali risk-menejerlar sonining kamligi va kredit monitoringi tizimining to'liq shakllanmaganligi ushbu jarayon samaradorligini pasaytirmoqda. Bundan tashqari, Basel standartlarini joriy etish katta moliyaviy xarajatlarni talab qiladi. Banklar yangi texnologiyalarni joriy etish va xodimlarni qayta tayyorlash uchun katta investitsiyalar yo'naltirmoqda. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Basel standartlari tijorat banklarida muammoli aktivlarni boshqarishda samarali xalqaro mexanizm hisoblanadi. Ushbu standartlar bank kapitalining yetarliligini oshirish, kredit risklarini kamaytirish, likvidlikni mustahkamlash va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda. O'zbekiston bank tizimida ham Basel standartlarini keng joriy etish orqali muammoli kreditlar ulushini kamaytirish, investorlar

ishonchini oshirish va xalqaro moliya bozorlariga integratsiyani kuchaytirish imkoniyati mavjud.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarida muammoli aktivlarni boshqarishda Basel standartlarini joriy etish bank tizimi barqarorligini ta'minlash, kredit risklarini kamaytirish va moliyaviy xavfsizlikni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Basel I, Basel II va Basel III standartlari asosida kapital yetarliligi, likvidlilik va risk-menejment tizimining takomillashuvi banklarning ehtimoliy moliyaviy yo'qotishlarga bardoshlilikini oshirmoqda. Ayniqsa, kredit portfeli sifatini yaxshilash, muammoli kreditlar ulushini kamaytirish va bank faoliyatida shaffoflikni ta'minlashda ushbu standartlarning amaliy ahamiyati yuqori hisoblanadi. O'zbekiston bank tizimida Basel standartlarini bosqichma-bosqich joriy etish natijasida kapital yetarliligi ko'rsatkichlari mustahkamlanib, bank nazorati va risklarni boshqarish tizimi takomillashmoqda. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar va xalqaro moliyaviy hisobot standartlarining joriy etilishi bank faoliyati samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Kelgusida Basel standartlarini to'liq implementatsiya qilish orqali tijorat banklarining xalqaro moliya bozorlaridagi raqobatbardoshligini oshirish, investorlar ishonchini mustahkamlash hamda mamlakat moliyaviy tizimining barqaror rivojlanishini ta'minlash mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Z.Mamadiyarov, A.Norov, O'.Haydarov. Bank ishi va moliya asoslari. Darslik –T.: “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi”, 2021 – 240 b.
2. Sh. Z.Abdullayeva, Bank ishi: Darslik / Sh. Z. Abdullayeva; O_zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2017. – 732 b.
3. Basel Committee on Banking Supervision. Basel I Capital Accord. – Basel, 1988.

4. Basel Committee on Banking Supervision. International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards (Basel II). – Basel, 2004.
5. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: A Global Regulatory Framework for More Resilient Banks and Banking Systems. – Basel, 2011.
6. Bobakulov T., Azizov U., T.Karaliyev, Bank ishi/Darslik - T.: Fan va texnologiya,2016. - 639 b.
7. International Financial Reporting Standards (IFRS). Financial Instruments and Risk Management Standards. – London, 2023.
8. Zebiniso X., Shavkatbek E. ACCOUNTING AND ECONOMIC ANALYSIS: AN INTEGRATED APPROACH TO CALCULATING FINANCIAL INDICATORS //Modern education and development. – 2025. – Т. 19. – №. 4. – С. 8-13.